

Alicja Fidowicz

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Językowy obraz osób niepełnosprawnych wśród uczniów klas VI szkoły podstawowej

Autorka w swoim artykule podejmuje temat językowego obrazu osób niepełnosprawnych wśród uczniów klasy VI szkół podstawowych, opierając się na badaniach empirycznych wykonywanych w 2013 roku w Krakowie. Zwraca uwagę na występujący w polszczyźnie przełomu XX i XXI wieku wizerunek osób niepełnosprawnych, w szczególności na zjawisko transferu pojęć medycznych do języka potocznego. Następnie przechodzi do omówienia wyników badań własnych i porównania ich z tymi, które zostały wykonane przez Sławomirę Sadowską w 2004 roku, sytuując je w kontekście ogólnych przemian kulturowych w Polsce, dotyczących sytuacji osób niepełnosprawnych.

Słowa kluczowe: pedagogika specjalna, język, językowy obraz świata, niepełnosprawność, osoby niepełnosprawne, szkoła podstawowa

Język i jego funkcja w kształtowaniu obrazu osoby niepełnosprawnej w kulturze polskiej

Język jest nie tylko jednym z podstawowych elementów dystynktywnych różnych kultur i narzędziem komunikacji międzyludzkiej. Stanowi on również rezerwar wyobrażeń, pojęć i stereotypów. Według Jerzego Bartmińskiego cała wizja świata jest zawarta w języku, tworząc językowy obraz świata (Bartmiński, 1999, s. 111). Jeśli w języku zawarte są wyobrażenia i pojęcia na temat wartości wyznawanych przez daną grupę, można zaryzykować stwierdzenie, że istnieje również językowy obraz osób niepełnosprawnych w polskiej kulturze. Problem ten został już zasygnalizowany w publikacji Sławomiry Sadowskiej z 2005 roku, zatytułowanej *Ku edukacji zorientowanej na zmianę społecznego obrazu osób niepełnosprawnych*. W niniejszym artykule chciałabym przedstawić wyniki badań dotyczących językowego obrazu świata osób niepełnosprawnych wśród uczniów klas VI szkoły podstawowej oraz jego związku ze świadomością uczniów tematu niepełnosprawności w tekstach kultury (literaturze, filmie itp.), porównując badania własne z tymi, które zostały wykonane przez Sadowską w roku 2004.

Zanim jednak przejdę do zasadniczego wątku swojej publikacji, chciałabym przedstawić ogólne zjawiska we współczesnej polszczyźnie, tworzące językowy obraz osoby niepełnosprawnej, a także przemiany tego wizerunku na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat.

Interesująco przedstawia się na tym tle obserwacja zjawiska polegającego na zmianie neutralnych niegdyś określeń medycznych odnoszących się do niepełnosprawności intelektualnej w wyrazy nacechowane pejoratywnie lub wręcz w wyzwiska. Sadowska, powołując się na badania Ośrodka Badania Opinii Publicznej, wymienia następujące wyrażenia zaklasyfikowane do słownictwa pochodzącego z nieaktualnej obecnie wiedzy medycznej, które przekształciły się w języku potocznym w wulgaryzmy: „niedorozwinięty”, „upośledzony”, „opóźniony w rozwoju”, „matoł”, „idiota”, „dureń”, „imbecyl”. Do tych wyrażeń warto dołączyć inne, również obowiązujące niegdyś w medycynie, takie jak „debil”, oznaczające w pierwszej połowie XX wieku osobę z ilorazem inteligencji niższym niż przeciętny, bądź „kretyn”. To drugie słowo było określeniem człowieka dotkniętego niedoborem jodu, który był przyczyną nieprawidłowego rozwoju dziecka. Encyklopedia z lat trzydziestych XX wieku podaje następujące wyjaśnienie pojęcia „kretynizm”, które obecnie zmieniło swoje znaczenie:

Kretynizm, matolectwo, choroba rozwojowa, charakteryzująca się przede wszystkim tępotą umysłu i pewnymi cechami w budowie ciała, jak np. duża niekształtna czaszka z grubą, pofałdowaną skórą głowy (...). Przyczyną k. jest niedostateczna czynność gruczołu tarczycowego i być może zaburzenia w wydzielaniu wewnętrznym innych gruczołów dokrewnych. K. może występować endemicznie w miejscowościach, gdzie występuje wód, co ma pewien związek z wodą do picia (brak jodu). (*Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna*, 1936, hasło: Kretynizm, s. 164-165).

Obecnie słowo „kretynizm” nie określa już w potocznym słownictwie choroby mającej związek z niedoborem jodu, lecz głupotę.

Odrębną kategorię wyrazów w polszczyźnie określających fakt niepełnosprawności stanowią zapożyczenia z języka rosyjskiego, używanego w środowiskach naukowych w ZSRR, a które przeniknęły do języka polskiego w okresie PRL-u. Sadowska jako przykład podaje słowo „defekt”, które mimo swojego łacińskiego źródła było powszechne wśród radzieckich lekarzy. Autorka zwraca jednakże uwagę na potencjalną stygmatyzację, jaką niesło ze sobą używanie tego rzeczownika, stąd został on właściwie wyparty ze słownictwa naukowego (Sadowska, 2005, s. 21).

Szczególnie interesująca z perspektywy tematu niniejszej publikacji jest obserwacja Sadowskiej dotycząca stygmatyzacji poszczególnych rodzajów niepełnosprawności w gwarach młodzieżowych. Przykładem tego może być używanie przezwiska wywodzącego się od nazwy choroby – zespołu Downa – w sytuacji gdy ktoś zachowuje się nieadekwatnie do sytuacji lub jest uważany za głupiego: „ty daunie!” (Sadowska, 2005, s. 48). Na podstawie tej i powyższych obserwacji można wyciągnąć wniosek, że w świadomości potocznej, wyrażanej w języku, niepełnosprawność intelektualna jest równoznaczna z głupim postępowaniem lub zachowaniem nieprzystającym do oczekiwań grupy.

Problem przemiany początkowo neutralnych określeń medycznych w inwektywy świadczy z kolei o dwóch istotnych kwestiach. Po pierwsze, wiedza specjalistyczna w pewnym stopniu dociera do warstw społecznych

niezwiązanych z nauką, przy czym zdarza się, że jest ona przefiltrowana przez występujące w danej grupie uprzedzenia i przesady, a więc wyniki badań naukowców są źle interpretowane przez społeczeństwo lub są przyjmowane w sposób niepełny. Po drugie, jeśli ta wiedza dociera do pozostałych warstw społecznych, to często są to wyniki badań już nieaktualnych, co może mieć bezpośredni wpływ na postrzeganie osób niepełnosprawnych w polskim społeczeństwie.

Nie inaczej przedstawia się sytuacja w odniesieniu do wyrażeń określających osoby z niepełnosprawnością fizyczną – ruchową lub dotyczącą narządów zmysłów. Sadowska, opierając się na badaniach przeprowadzonych w 2004 roku wśród uczniów klas III i VI szkół podstawowych w Toruniu, zwróciła uwagę na występowanie w ich języku wyrażeń dotyczących niepełnosprawności, których nacechowanie nie jest jednoznaczne (Sadowska, 2005, s. 86-88). Przykładem jednego z nich może być wyraz „kaleka”. *Słownik współczesnego języka polskiego* z 1998 roku podaje następujące wyjaśnienia tego rzeczownika:

Kaleka I (...) 1. ‘mężczyzna z poważnym uszkodzeniem ciała, uniemożliwiającym lub utrudniającym normalne funkcjonowanie, życie, inwalida, ułomny’ (...). 2. *pot.* ‘lekceważąco o mężczyźnie, chłopcu robiącym coś nieporadnie, nieumiejącym sobie poradzić z prostą sprawą; łamaga, ciapa, fujara’: Jak podajesz, kaleko! (...)

Kaleka II (...) 1. kobieta z poważnym uszkodzeniem ciała, uniemożliwiającym lub utrudniającym normalne funkcjonowanie i życie (...), 2. *pot.* lekceważąco o kobiecie nieporadnej, niepotrafiącej sobie poradzić z prostą sprawą (...). (*Słownik współczesnego języka polskiego*, 1998, hasła: Kaleka I, Kaleka II, s. 353).

Interesujący jest przy tym fakt, że tuż pod tymi hasłami znajduje się wyrażenie „kaleka życiowy”, które słownik definiuje jako „osobę nieporadną, nieumiejącą radzić sobie w życiu, niepraktyczną”. Można ten fakt zinterpretować jako kolejny przejaw potocznego wizerunku osób niepełnosprawnych, zawartego w języku.

Na podstawie powyższych przykładów można zaryzykować stwierdzenie, że językowy obraz osób niepełnosprawnych zawarty w polszczyźnie przełomu XX i XXI wieku prezentuje je jako kogoś niepraktycznego, nieużytecznego, nieporadnego, pozbawionego możliwości radzenia sobie w życiu i niesamodzielnego.

Jak na tym tle przedstawia się językowy obraz osób niepełnosprawnych u młodszego pokolenia Polaków, urodzonego i wychowanego już całkowicie w obecnym stuleciu? Odpowiedź na to pytanie postaram się odnaleźć na podstawie badań, których wyniki przedstawione zostaną poniżej.

Badania wśród uczniów – problem metodologii i środowiska

Między 9 listopada a 20 grudnia 2013 roku przeprowadzałam badanie terenowe wśród uczniów klas VI krakowskich szkół podstawowych¹. Jego celem było między innymi ustalenie, jak przedstawia się współczesny

¹ Badanie zostało wykonane na użytek niepublikowanej pracy magisterskiej pt. *Nie tylko „Tajemniczy ogród”. Narracje o niepełnosprawności – propozycje lekturowe*.

językowy obraz osób niepełnosprawnych wśród uczniów i czy zaszły w nim znaczące zmiany w stosunku do tego, który zaprezentowała w swojej monografii Sławomira Sadowska. Ponadto, interesująco przedstawia się na podstawie wykonanych badań odpowiedź na pytanie dotyczące roli szkoły jako instytucji w przekazywaniu wiedzy o niepełnosprawności. Szczególnie frapujący okazał się problem niewykorzystywanego przez nauczycieli języka polskiego potencjału, odnoszącego się do możliwości zmian w postrzeganiu osób niepełnosprawnych w młodym pokoleniu Polaków.

Badanie zostało wykonane za pomocą anonimowej ankiety, której wzór podaję poniżej:

Wzór ankiety przeznaczonej dla uczniów klas VI szkoły podstawowej

Ankieta dla uczniów klas VI szkoły podstawowej

Droży Uczniowie!

Ankieta jest całkowicie anonimowa, a jej treści posłużą jako materiał do analizy w pracy magisterskiej. Proszę o wyczerpujące i szczerze odpowiedzi.

1. Płeć:

M

K

2. Z czym kojarzy Ci się pojęcie „osoba niepełnosprawna”?

.....
.....

3. Dlaczego, Twoim zdaniem, niektóre osoby są niepełnosprawne?

.....
.....

4. Czy w Twojej klasie podczas lekcji języka polskiego był poruszany temat niepełnosprawności? Jeśli tak, to w jaki sposób (np. podczas omawiania lektury, filmu, obrazu, fotografii itp.)? Napisz, co pamiętasz z tych lekcji.

.....
.....

5. Skąd pochodzi Twoja wiedza na temat osób niepełnosprawnych? Możesz zaznaczyć więcej niż jedną opcję:

a) rodzina (rodzice, dziadkowie, rodzeństwo...)

b) szkoła

c) koledzy i koleżanki

d) Internet

e) książki

f) czasopisma

g) radio

h) telewizja

i) inne źródła: jakie?

6. Czy znasz jakiegoś bohatera książki, filmu lub serialu, który jest osobą niepełnosprawną? Jeśli tak, opisz go krótko.

.....
.....

7. Czy znasz stronę internetową, forum i/lub blog tworzony przez osoby niepełnosprawne albo przeznaczony dla takich osób? Jeśli tak, opisz ją.

.....
.....

8. Jak rozumiesz zdanie znajdujące się przy przedstawionej na zdjęciu scenie – „Ręce mówią, kiedy usta nie mogą”?

.....
.....



9. Przeczytaj poniższy fragment artykułu. Jak ocenilibyś/oceniłabyś postępowanie pracowników restauracji w stosunku do bohatera artykułu?

Sebastian Grzywacz udał się do warszawskiej restauracji Blue Cactus razem ze swoim psem przewodnikiem. Obsługa lokalu nie wpuszcila go do środka – przez psa. Prawo od 2007 r. nie zabrania niewidomym wejścia do restauracji czy sklepów z psem przewodnikiem.

– Do restauracji Blue Cactus poszliśmy razem ze znajomym. Szła burza, więc chcieliśmy wejść do środka i coś zjeść. Pani z obsługi nam nie pozwoliła. Zawołałem menedżera. „Nie, bo nie” – usłyszałem. Zacytowaliśmy Ustawę o rehabilitacji społecznej i zawodowej. Na nic to się zdało. Po 15 minutach słownej przepychanki zrezygnowaliśmy – opowiada Sebastian Grzywacz.

.....
.....

Badanie zostało przeprowadzone na terenie pięciu różnych rodzajów szkół (było także poprzedzone rozmową z wychowawcami poszczególnych klas), które można opisać następująco:

Placówka nr 1: Szkoła Podstawowa nr 18 im. św. Anny, szkoła publiczna, ogólnodostępna, samorządowa, o charakterze świeckim. Większość jej uczniów to młodzi mieszkańcy jednego z krakowskich osiedli. W badaniu wzięło udział 27 uczniów z klasy VI. Z rozmowy z wychowawcą wynika, iż temat niepełnosprawności jest podejmowany przez nauczycieli języka polskiego, jednak szczegóły dotyczące tych lekcji nie zostały podane.

Placówka nr 2: Chrześcijańska Szkoła Podstawowa „Uczeń” to szkoła prywatna, prowadzona i finansowana przez członków lokalnych zborów protestanckich. Ze względu na fakt, iż jest to placówka prywatna, a jej uczniowie pochodzą ze środowisk mniejszościowych, w badaniu wzięło udział niewielu ankietowanych – 9 osób.

Placówka nr 3: Prywatna Szkoła Podstawowa nr 4 „Inspiracja” to placówka prywatna, o charakterze świeckim. W badaniu wzięło udział 16 uczniów klasy VI.

Placówka nr 4: Szkoła Podstawowa z Oddziałami Integracyjnymi nr 3 im. Andrzeja Frycza-Modrzewskiego. Jest to placówka o charakterze świeckim, samorządowa, do której oprócz uczniów niepełnosprawnych uczęszają dzieci z rodzin dysfunkcyjnych oraz uczniowie bez problemów zdrowotnych i adaptacyjnych. W badaniu wzięło udział 18 uczniów klasy VI.

Placówka nr 5: Katolicka Szkoła Podstawowa im. św. Jadwigi Królowej, prowadzona przez lokalną parafię katolicką. Z rozmowy z wychowawcą klasy wynika, że uczniowie klasy VI w trakcie swojej edukacji mieli liczne okazje do zetknięcia się z osobami niepełnosprawnymi, np. przez obejrzenie filmu na ten temat oraz wizytę w hospicjum. W badaniu wzięło udział 37 uczniów.

W ankiecie wzięło udział ogółem 107 uczniów, przy czym w badanej grupie przeważali chłopcy (odpowiednio 54% ankietowanych, w stosunku do 46% dziewcząt). Ze względu na wydobycie językowego obrazu osób niepełnosprawnych, najistotniejsze z tej perspektywy okazały się odpowiedzi szóstoklasistów na pytanie o skojarzenia z wyrażeniem „osoba niepełnosprawna”.

Jakie skojarzenia związane z niepełnosprawnością wymieniali uczniowie, odpowiadając na pytanie nr 2 w ankiecie? Ponieważ pytanie to miało charakter otwarty, odpowiedzi uczniów były zróżnicowane. Jednakże, możliwe okazało się uszeregowanie ich odpowiedzi ze względu na powtarzające się wyrazy lub zdania:

Tabela 1. Odpowiedzi uczniów na pytanie nr 2

Odpowiedzi uczniów	Udział procentowy
Wózek inwalidzki, jeździ na wózku, chłopiec jeżdżący na wózku inwalidzkim	31,00%
Nie jest w stanie normalnie funkcjonować, nie może zrobić tego co inni, nie może wykonać niektórych czynności	14,00%
Osoba po wypadku, poszkodowana przez wypadek	10,00%

Choroba, jest chora, nie jest w pełni zdrowa, nie jest w 100% zdrowa	10,00%
Osoba upośledzona umysłowo, ma jakąś wadę fizyczną lub psychiczną, ma problemy z chodzeniem i umysłem, chłopiec niedorozwinięty umysłowo	7,00%
Down, zespół Downa	5,00%
Niewidoma, ślepa, ślepi	4,00%
Paraliż, osoba sparaliżowana	2,00%
Brak odpowiedzi	2,00%
Złamanie kończyn	1,00%
Bezradność, nie może zmienić swojego losu	1,00%
Osoba okaleczona	1,00%

Na podstawie powyższych danych można stwierdzić, że większość ankietowanych uczniów kojarzy samo pojęcie niepełnosprawności z niepełnosprawnością motoryczną, odnoszącą się szczególnie do kończyn dolnych.

Interesujące jest także to, że obecność dzieci z konkretnymi rodzajami niepełnosprawności wpływa na kształtowanie językowego obrazu osób niepełnosprawnych uczniów poszczególnych klas oraz na to, jak badani definiowali samo pojęcie niepełnosprawności. W jednej z placówek prywatnych, w której było wykonywane badanie, część uczniów udzielała następujących odpowiedzi na pytanie nr 2: „Z kimś, kto nie może się normalnie poruszać lub/i komunikować”, „Z normalną osobą, która np. nie może ruszać rękami, nogami, ma problem z wymową itp.”. Do tej samej klasy uczęszczał uczeń, którego niepełnosprawność była związana między innymi z wadą wymowy. Z kolei uczniowie szkoły integracyjnej, do której uczęszczali także ich rówieśnicy z zespołem Downa, odpowiadając na to pytanie, kojarzyli niepełnosprawność przede wszystkim właśnie z tym zespołem.

Ankietowani przez Sławomirę Sadowską uczniowie w 2004 roku podawali następujące skojarzenia związane z niepełnosprawnością: „niesamodzielna”, „ograniczenie samodzielności”, „nie potrafi na siebie zarobić”, „nie daje sobie rady”, „nie jest w stanie funkcjonować jak inni”, „poszkodowana przez los”, „nie ma własnego życia”, „nie może żyć jak normalny człowiek”, „samotna”, „chora”, „utrata zdrowia”, „upośledzona”, „sprawna inaczej”, „kaleka”, „kalectwo”, „nie w pełni sprawna”, „normalna [osoba]”. Autorka komentowała te wyniki badań następująco: „Niepełnosprawność jest kojarzona przede wszystkim z chorobą, utratą zdrowia, z organicznym wymiarem niepełnosprawności” (Sadowska, 2004, s. 98).

W wypowiedziach krakowskich uczniów z końca 2013 roku można zaobserwować pewne zmiany w stosunku do tych, które pojawiły się w badaniach z 2004 roku. Przede wszystkim, uczniowie uczęszczający

do klas VI w 2013 roku w ogóle nie wypowiadali się o niepełnosprawności w kontekście pracy i zarabiania pieniędzy. Tymczasem uczniowie ankietowani przez Sadowską w swoich odpowiedziach umieszczali takie określenia, jak: „Nie potrafi na siebie zarobić”, „Ma mniejsze szanse w znalezieniu pracy” (s. 92). Może to wiązać się z szerszymi przemianami społecznymi i ekonomicznymi w Polsce, których efektem jest wzrost liczby pracujących osób niepełnosprawnych mimo rosnącego bezrobocia w ogólnej liczbie ludności. Według Badań Aktywności Ekonomicznej Ludności Polski (BAEL) wykonywanych od 2007 roku, zauważalny wzrost zatrudnienia osób niepełnosprawnych wynika z zainteresowania pracodawców takimi osobami, z którymi wiąże się konkretne ulgi i korzyści, np. dofinansowania (zob. *Rynek pracy – niepełnosprawność w liczbach*, <http://www.niepelnosprawni.gov.pl/niepelnosprawnosci-w-liczbach/-/rynek-pracy/>, data dostępu: 6.01.2014). Z drugiej strony, warto przywołać w tym miejscu dane z roku 2008, zawarte w publikacji *Wsparcie osób niepełnosprawnych ruchowo na rynku pracy – podręcznik dobrych praktyk*, wedle której tylko 23,9% niepełnosprawnych Polaków w wieku produkcyjnym było aktywnych zawodowo (Starzyńska, 2009, s. 5). Zmiana poglądów uczniów na temat pracy osób niepełnosprawnych oraz ich możliwości zarobkowych może wynikać więc zarówno z obiektywnych przemian gospodarczych w naszym kraju, jak i wpływu rozmaitych kampanii społecznych, które miały miejsce w ciągu ostatniej dekady i których celem było uświadomienie społeczeństwu, a przede wszystkim pracodawcom, że aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych jest zjawiskiem jak najbardziej uzasadnionym i pozytywnym. Warto w tym miejscu przywołać np. głośną kampanię z 2006 roku „Niepełnosprawni – pełnosprawni w pracy” (Januszek, 2006).

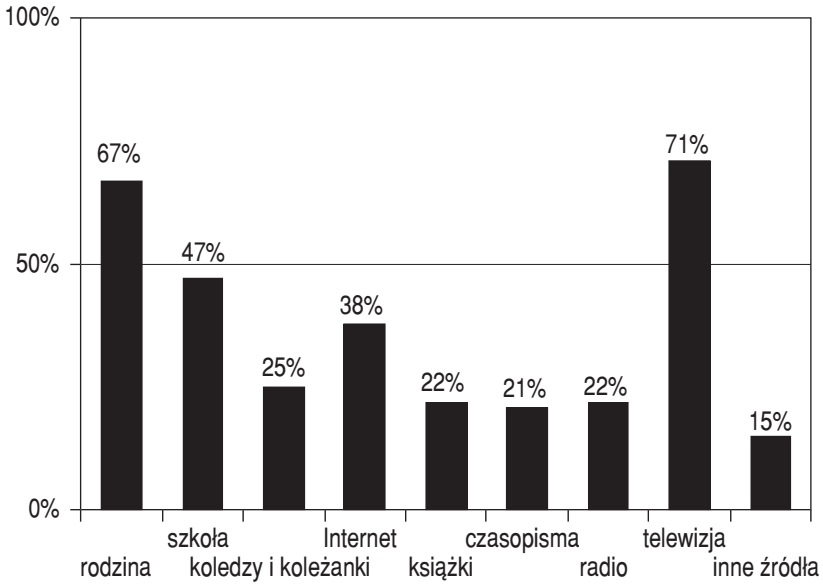
Co więcej, w odpowiedziach uczniów klas VI w 2013 roku tylko jeden raz pojawiło się wyrażenie „kaleka”, natomiast pojęcie „kalectwo” w ogóle nie pojawiło się w ankietach. Oznacza to, że między 2004 a 2013 rokiem doszło już do subtelnej zmiany w językowej wrażliwości młodych Polaków, choć trudno ocenić, z czego ta zmiana wynika i czy jest ona efektem rzeczywistej zmiany kulturowej wśród najmłodszych użytkowników polszczyzny (Galasiński, 2013, s. 3).

Szkola i jej wpływ na wiedzę o niepełnosprawności wśród uczniów klas VI

Kolejnym celem badania było ustalenie, czy temat niepełnosprawności pojawia się w trakcie lekcji języka polskiego, a jeśli tak, to czy jest on prezentowany w sposób atrakcyjny dla uczniów, jak również odpowiedź na pytanie dotyczące roli szkoły jako instytucji przekazującej wiedzę na temat niepełnosprawności.

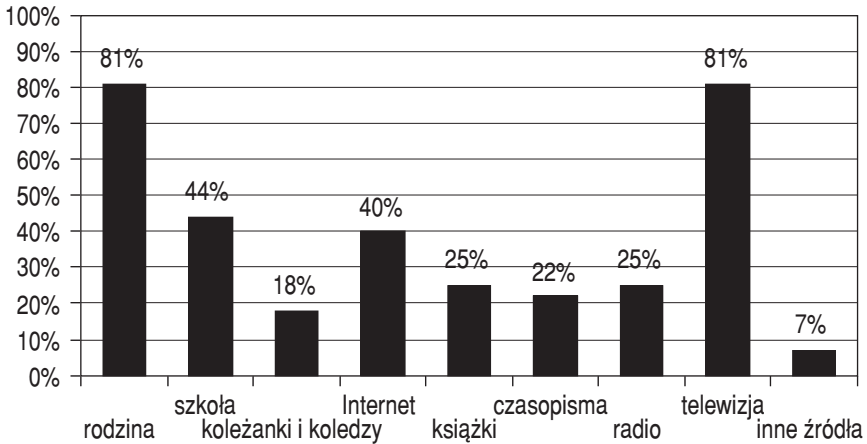
Poniższe wykresy przedstawiają procentowy udział różnych źródeł wiedzy o niepełnosprawności, zaznaczonych przez uczniów w pytaniu nr 5. Pierwszy z nich przedstawia wyniki całej grupy badanych.

Na podstawie powyższych danych można zauważyć, że dominującymi źródłami wiedzy o niepełnosprawności wśród uczniów krakowskich klas VI są telewizja (71%) i rodzina (67%). Szkołę, znajdującą się na trzecim miejscu wśród wiodących źródeł informacji na ten temat, wskazała niemal połowa badanych (47%). Na czwartym miejscu znalazł się Internet (38%), następnie środowisko rówieśnicze (25%), książki i radio (22%), czasopisma (21%), wreszcie – inne źródła (15%).

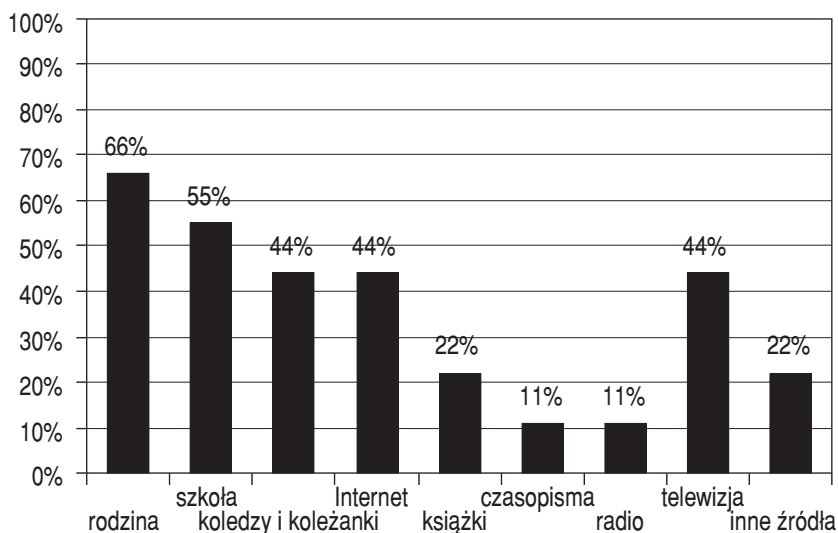


Wykres 1. Źródła wiedzy o niepełnosprawności ogółem (w procentach)

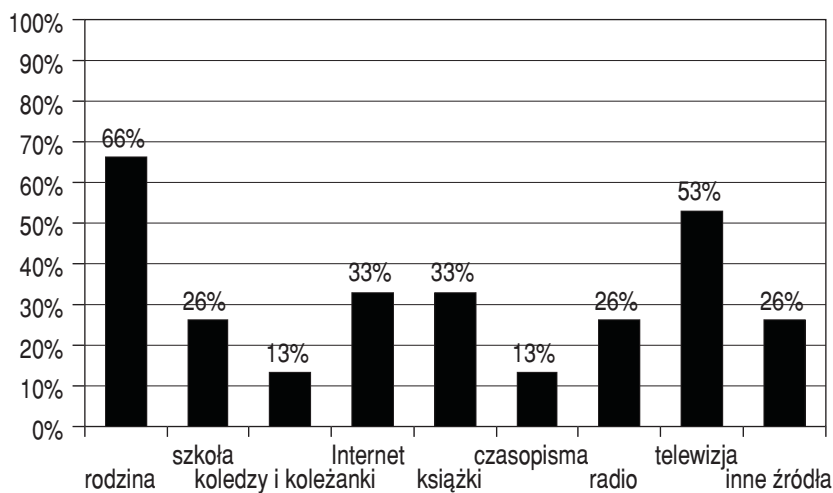
Bardziej interesujący okazuje się jednak rozkład poszczególnych źródeł wiedzy wśród uczniów poszczególnych placówek, który okazał się dość zróżnicowany.



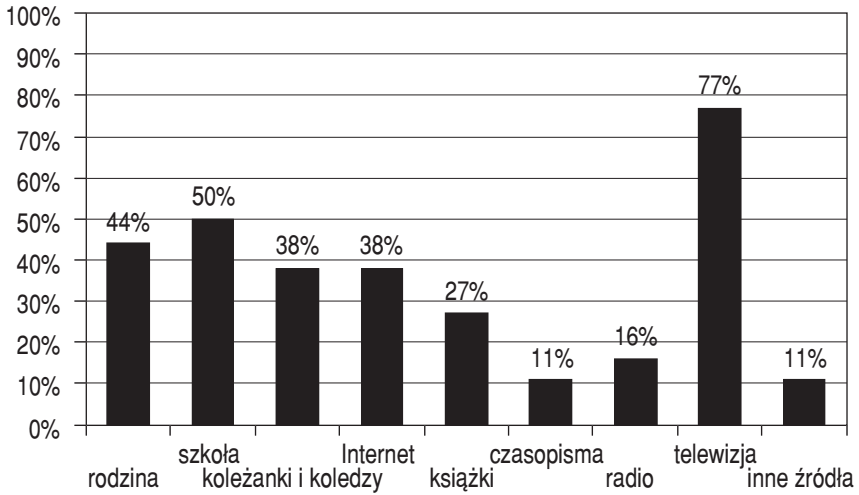
Wykres 2. Placówka nr 1: źródła wiedzy o niepełnosprawności (w procentach)



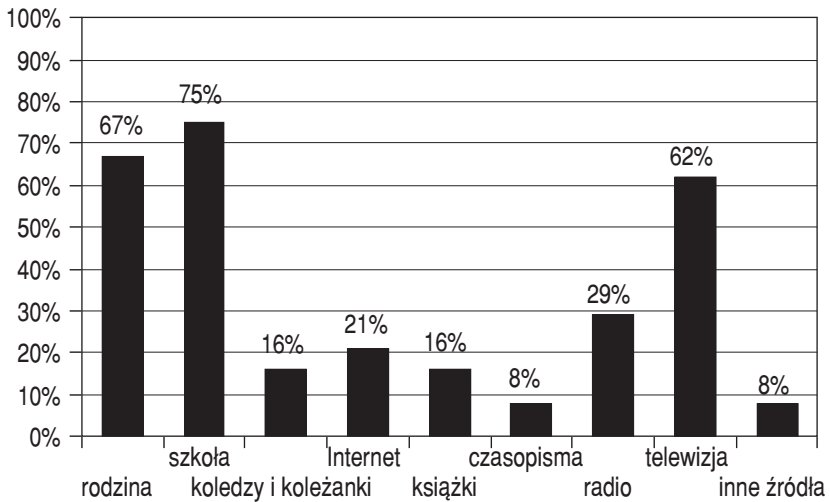
Wykres 3. Placówka nr 2: źródła wiedzy o niepełnosprawności (w procentach)



Wykres 4. Placówka nr 3: źródła wiedzy o niepełnosprawności (w procentach)



Wykres 5. Placówka nr 4: źródła wiedzy o niepełnosprawności (w procentach)



Wykres 6. Placówka nr 5: źródła wiedzy o niepełnosprawności (w procentach)

Odpowiedzi uczniów na pytanie nr 4 ujawniają z kolei zależność między potwierdzającymi bądź przeczącymi informacjami dotyczącymi obecności tematu niepełnosprawności na lekcjach języka polskiego a rolą szkoły w przekazywaniu ogólnej wiedzy odnośnie do tego zjawiska. Taka zależność oznaczałaby, że lekcje języka polskiego w szkole podstawowej są główną lub niekiedy jedyną okazją do dyskusji o osobach niepełnosprawnych, ich prawach, problemach oraz stereotypach. Tylko pojedyncze osoby wprost wymieniały inne przedmioty szkolne, podczas których nauczyciele poruszyli temat niepełnosprawności – były to lekcje religii lub godzina wychowawcza. Warto przy tym zwrócić uwagę na to, że tylko 8% badanych uczniów jednoznacznie potwierdziło zaistnienie tej kwestii podczas lekcji języka polskiego. Pozostali ankietowani odpowiadali na to pytanie następująco: „Nie był” (55%), „Nie wiem” (12%), „Nie pamiętam” (14%), natomiast 11% nie udzieliło żadnej odpowiedzi. Tak niewielka liczba odpowiedzi pozytywnych na pytanie nr 4 stoi w jawnej sprzeczności z relatywnie wysokim udziałem szkoły jako źródła wiedzy o niepełnosprawności, natomiast fakt, iż dość wysoki odsetek uczniów nie podał konkretnej odpowiedzi na to pytanie, może świadczyć o tym, iż sposób, w jaki poruszany jest temat niepełnosprawności na lekcjach języka polskiego, nie jest dla nich atrakcyjny, ponieważ nie zapada im w pamięć i nie jest przez nich uznawany za istotny.

Jednocześnie należy zwrócić uwagę na fakt, że w tych placówkach, w których nauczyciele przedstawili problematykę związaną z niepełnosprawnością w sposób adekwatny do percepcji ucznia, wizerunek osób niepełnosprawnych oraz skojarzenia z nimi związane były w mniejszym stopniu nasycone lękiem i stereotypami. W ankietach przeprowadzonych na terenie placówki nr 3, w której wszyscy uczniowie zgodnie odpowiedzieli, że temat niepełnosprawności w ogóle nie pojawił się na lekcjach języka polskiego, można było zauważyć najwięcej odpowiedzi nacechowanych emocjonalnie oraz wartościujących osoby niepełnosprawne w części ankiety dotyczących skojarzeń z pojęciem „osoba niepełnosprawna”: „Kojarzy mi się z bezradnością. Z osobami, które nie mogą zmienić swojego losu”, „Z osobą, która nie może w pełni cieszyć się z życia i normalnie funkcjonować”.

Natomiast w placówce nr 5, w której lekcja podejmująca temat niepełnosprawności została połączona z cyklem zajęć odnoszących się do tej problematyki (udział w warsztatach ze specjalistami, obejrzenie filmu, wspólna lektura podczas zajęć), udział procentowy szkoły w przekazie wiedzy o niepełnosprawności, a co za tym idzie, w kształtowaniu jej obrazu, był największy. W odpowiedziach uczniów z tej placówki nie pojawiały się w ogóle wypowiedzi negatywnie wartościujące sam fakt niepełnosprawności, podobnie jak w przypadku uczniów szkół z oddziałami integracyjnymi (obserwacja ta dotyczy zarówno placówek świeckich, jak również prowadzonych przez instytucje religijne). Oznacza to, że profesjonalna dyskusja dotycząca niepełnosprawności, kontakt z realnie istniejącymi osobami niepełnosprawnymi, a także zapoznanie uczniów z tekstami kultury, w których pojawiają się niepełnosprawni bohaterowie (lub brak takich czynników), może istotnie wpłynąć na wizerunek osób niepełnosprawnych wśród polskiej młodzieży, a w określonych okolicznościach wzmocnić lub osłabić negatywny obraz osób z niepełnosprawnościami w języku.

Próba podsumowania

Na podstawie zaprezentowanych wyżej wyników badań można stwierdzić, że językowy obraz osoby niepełnosprawnej krakowskich szóstoklasistów przedstawia się następująco: osoba niepełnosprawna to ktoś, kto

porusza się na wózku inwalidzkim lub nie ma jednej kończyny, jest ciężko chory, nie może radzić sobie bez pomocy drugiego człowieka. Wizerunek osoby niepełnosprawnej jest przez nich konstruowany poprzez negację lub brak tego, co jest przez uczniów uznawane za normę. W wypowiedziach uczniów niepełnosprawność wciąż jest kojarzona przede wszystkim z jej organicznym, cielesnym aspektem.

Z drugiej strony, warto zwrócić uwagę na bardzo niewielką świadomość istnienia takich rodzajów niepełnosprawności, które niekoniecznie muszą być widoczne dla osób trzecich. Brak tej świadomości lub jej niepełny wariant, przefiltrowany przez istniejące w społeczeństwie uprzedzenia, wiążący się niekiedy z różnymi przesądami, może skutkować lękiem oraz tworzeniem kolejnych stereotypów, a te z kolei – prowadzić do braku zrozumienia konkretnych osób w realnych sytuacjach czy przejawów aktywnej nietolerancji. Jednakże, na uwagę zasługuje także wzrastająca wrażliwość młodych użytkowników współczesnej polszczyzny na problem stygmatyzacji osób niepełnosprawnych poprzez język, trudno jednak jednoznacznie stwierdzić, że jest to efekt ogólnego wzrostu takiej świadomości w społeczeństwie (czego przykładem może być stygmatyzacja niepełnosprawności intelektualnej w gwarze młodzieżowej). Można w tym przypadku mówić o pewnym przesunięciu – wyraźnej stygmatyzacji językowej nie podlega już niepełnosprawność motoryczna czy wzrokowa, natomiast w jej miejsce weszły te rodzaje niepełnosprawności, które wiążą się z chorobami psychicznymi lub zaburzeniami w funkcjonowaniu intelektualnym.

Zmiany dotyczące językowego obrazu osób niepełnosprawnych w polszczyźnie przebiegają powoli, jednak są zauważalne. Potencjał szkoły, w szczególności lekcji języka polskiego, pozostaje w tym zakresie niewykorzystany. Odpowiednie uwrażliwienie uczniów na problem stygmatyzacji osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności w polszczyźnie może w przyszłości ograniczyć przypadki agresji językowej oraz wyrugować negatywne i fałszywe wyobrażenia na temat konkretnych rodzajów niepełnosprawności. W konsekwencji może się to przyczynić do obniżenia poziomu lęku u uczniów, który jest właśnie przyczyną agresji i nie zawsze zgodnych z rzeczywistością wyobrażeń na temat niepełnosprawności.

Z wykonanych przeze mnie badań wynika również, że sama obecność niepełnosprawnego rówieśnika w klasie nie wystarczy, aby doszło do zmian w postrzeganiu osób niepełnosprawnych przez uczniów, podobnie jak nie wystarczy samo przeczytanie lektury na ten temat, obejrzenie filmu lub wykład nauczyciela. Aby lekcje dotyczące niepełnosprawności były dla ucznia atrakcyjne i przystępne, wszystkie te elementy muszą ze sobą współistnieć, doprowadzając do interakcji wszystkich uczniów (także niepełnosprawnego rówieśnika lub zaproszonej na lekcję dorosłej osoby niepełnosprawnej) z nauczycielem lub specjalistą pracującym z osobami niepełnosprawnymi.

Bibliografia

- Bartmiński J. (1999). Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata. W: J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata*. Lublin: Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Fidowicz A. (2014). *Nie tylko „Tajemniczy ogród”. Narracje o niepełnosprawności – propozycje lekturowe*. Niepublikowana praca magisterska. Uniwersytet Jagielloński, Kraków.

- Galasiński D. (2013). Osoby niepełnosprawne czy z niepełnosprawnością? *Niepełnosprawność – Zagadnienia, Problemy, Rozwiązania*, 4, s. 3.
- Januszek H. (2006). *Ocena skuteczności projektu „Praca dla każdego niepełnosprawnego” – raport z badania*, b.d.
- Rynek pracy – niepełnosprawność w liczbach*. (2014). Zaczepnięte 6.01.2014. Strona internetowa <http://www.niepelnosprawni.gov.pl/niepelnosprawnosci-w-liczbach-/rynek-pracy/>
- Sadowska S. (2005). *Ku edukacji zorientowanej na zmianę społecznego obrazu osób niepełnosprawnych*. Toruń: Wyd. Edukacyjne „Akapit”.
- Starzyńska D. (2009). *Wsparcie osób niepełnosprawnych ruchowo na rynku pracy – podręcznik dobrych praktyk*. Warszawa: Stowarzyszenie Przyjaciół Integracji.
- Słownik współczesnego języka polskiego* (1998). Sikorska-Michalak A. i Wojniłko O. (red). Warszawa: Wyd. „Wilga”.
- Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna* (1936). Kraków: Wyd. „Gutenberga”.

Summary

The linguistic representation of disabled people among 6th grade students of primary school

This article is focused on the linguistic representation of disabled people among 6th grade students of primary schools, basing on research carried out in 2013 in Cracow. It draws attention to the representation of disabled people in the Polish language of the turn of the 20th and 21st century, with a special focus on the problem of transferring medical definitions into the colloquial language. In the next paragraph, the author presents results of her research and compares them with those made by Sławomira Sadowska in 2004, placing them in the context of general cultural changes in Poland, which concern the situation of disabled people.

Key words: special needs education, disability, disabled people, language, linguistic representation of the world, primary schools